

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК ЯК НОСІЙ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Висвітлено формально-синтаксичні особливості й семантичні вияви атрибутивних конструкцій із залежним місцевим відмінком.

Ключові слова: атрибутивні відношення, атрибутивна конструкція, система атрибутивних компонентів.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві актуальним є дослідження периферійних зон функціонально-семантичної категорії атрибутивності, що пояснюється здатністю периферійних утворень виражати складні синкретичні відношення, які являють собою поєднання (синтез) диференційних компонентів, що протиставляються один одному й пов'язані з явищами транспозиції. У периферійних формах категорії атрибутивності відображаються широкі можливості вираження конденсованої думки. Вибір варіантів вираження певної атрибутивної конструкції залежить від комунікативних настанов мовця.

Видається важливим розгляд атрибутивних конструкцій з відмінково-прийменниковими формами залежного іменника. Деякі з них попри те, що потенційно не призначені виражати атрибутивні відношення, можуть виконувати ознакову функцію. Визначальну роль тут відіграє семантична природа носія ознаки. У змістовій структурі носія ознаки (конкретного іменника) закладено ознаковий елемент, що експлікується за допомогою залежного компонента. Як відзначає К.Г.Городенська, на атрибутивне функціонування іменникових форм впливає характер відмінкових значень [3, с.184]. Крім цього, А.М.Мухін підкреслює, що до такого атрибутивного вживання іменників та інших словоформ спричиняється семантичне ущільнення максимально інформативних конструкцій [7, с.75], тобто, на думку Л.П.Давидової, відбувається згортання присудка і, як наслідок, поява нехарактерного для власне-словосполучень поєднання слів [4, с.20-24].

Метою пропонованої статті є висвітлення формально-синтаксичних особливостей і семантичних виявів периферійної зони атрибутивності, а саме атрибутивних конструкцій із залежним місцевим відмінком.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: 1) встановити частиномовну приналежність, лексичне значення опорного слова; 2) з'ясувати функціонально-семантичне значення залежного елемента; 3) охарактеризувати прийменник як формальний показник вираження певного відношення; 4) визначити можливість морфологічного відповідника залежного елемента; 5) встановити вихідну структуру досліджуваної конструкції.

Місцевий відмінок у його основному вимірі являє собою валентно зумовлений компонент при дієсловах локативної семантики. І.Р.Вихованець відзначає, що первинною семантико-синтаксичною функцією місцевого відмінка є локативна функція, а саме статичної локалізації, а первинною формально-синтаксичною – функція придієслівного керованого другорядного члена речення [1, с.30]. В усіх інших позиціях місцевий відмінок постає як вторинний і реалізує невластиву для нього семантику, яка ускладнюється його первинною.

У постпозиції переважно при власне-предметних іменниках форми місцевого відмінка набувають чітко окресленої атрибутивної семантики. Більшість лінгвістів наголошує на тому, що атрибутивна позиція місцевого відмінка можлива лише при згортанні присудків певних семантичних типів [3, с.194], [5, с.243] зокрема можна виділити згортання структур з предикатами місцезнаходження, розташування: *Бібліотека знаходиться при науковому центрі* → *бібліотека при науковому центрі*; предикатами із значенням існування в часі (*Система, що існувала по реформі* → *система по реформі*).

Часом з-поміж аналізованих структур виділяють атрибутивні конструкції з місцевим відмінком, що постали внаслідок згортання речень з предикатами, які передають значення спеціалізації, призначення: *художник спеціалізується на малюванні декорацій – художник по декораціях* (О.С.Мельничук [6, с.124-194]). Такі конструкції є досить вживаними, особливо в усному мовленні. Однак наявна тенденція до обмеження сфери їхнього поширення в силу ненормативності, що відзначають сучасні дослідники культури українського мовлення (О.Д.Пономарів [8, с.178], М.Й.Волошак [2, с.145]). Тому не можна погодитися з думкою про те, що з-поміж інших прийменникових засобів прийменник *по* є найбільш вирішальним показником значення спеціалізації [6, с.124-194].

1. Для місцевого атрибутивного відмінка з-поміж інших семантичних значень основним є атрибутивно-локативне, яке по-різному варіюється прийменниками. Зокрема прийменник *при* є формальним показником значеннєвого відтінку ознаки просторової близькості або прилягання до певного просторового орієнтира: *І осяяло і церкву нам, і садибу нашу давню, і криницю при акації* (Осьмачка Т. // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. у 3-х книгах – К.: Рось, 1994. – Кн. 2. – С.125); *Львівське братство при церкві Успенія Богородиці (відоме з 1453 р.), яке зміцніло в боротьбі з польським релігійним і урядовим тиском, мало одну з перших в Україні друкарень (Іван Федоров) та видатну братську школу.* (Онопrienko В.І. Історія української науки ХІХ-ХХ ст.: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – С.33).

2. Прийменник *на* демонструє значення ознаки за місцем на поверхні якогось предмета: *Годинник на тумбочці показував сьому* (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.247); *Чорне провалля Дніпра, прикрашене коштовними браслетами з вогнів автомашин на мостах, повільно проплило піді мною.* (Пиркало С. Не думай про червоне: Роман не для молодшого шкільного віку. – К.: Факт, 2004. – С.10).

Атрибутивно-локативне значення місцевого відмінка з прийменником *на* зазнає досить часто різноманітних модифікацій під впливом лексичного наповнення відмінково-іменникової форми. Для прийменника *на* варто вважати контекстуально зумовленими такі значення:

а) ознака за територією проживання, діяльності, поширення: *Отже, перед Україною (щоправда, вже не вперше) виникають принадні перспективи стати надзвичайно важливим гравцем на європейському ринку транзиту енергоресурсів* (День. – 2005. – № 41. – 10 березня. – С.1); *Бій на плацдармі то затухав, то спалахував з вулканічною пристрастю, але був десь далеко* (Яновський Ю. // Бирик С.П., Ермоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998. – С.103);

б) ознака за основою чого-небудь: *... полярники спускали свої легкі жовтогарячі гумові човни на алюмінієвому корпусі* (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.496); *Пурпурова та блакитна кольорова площина майже на сліпучо-яскравому золотому тлі аспиди справляє величезне значення* (100 найвідоміших шедеврів України. – К.: Автограф, 2004. – С.193);

в) зовнішньостильових прикмет предметів: *Я беру також вишиту прабабину сорочку. Набір червоних футболок, білих блузок та чорних спідниць, кілька пар взуття на підборах-«шпильках»* (Пиркало 2004, с.6); *Він дуже був значний. Своє щось мав на думці. Носив коштовний Хрест на срібнім ланцюгу* (Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – С.97);

г) вікових особливостей людей: *При цьому певним чином відрізнялись вінки дівчат «на порі» та заручених, проте їх виготовлення та одягання не супроводжувалося обрядовими діями* (Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1994. – С.136);

г) ознака за способом приготування певної страви, складником речовини чого-небудь: *Вергуни – просте печиво, нехитрі ласощі, які виготовляли із прісного тіста на яйці й сироватці або масляниці* (Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. –

К.: Либідь, 1994. – С.830); Капусняк на м'ясній юшці з жирної свинини варили частіше в період зимових (різдвяних) м'ясниць (Там само. – С.86);

д) ознака за способом пересування в просторі, зокрема вказівки на засоби руху: ...гривнями це можна заплатити за дрібні радощі життя, як-от проїзд на автобусі. (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.10); ... його покликання – це вічний політ на птахах-конях у безмежний простір, який і зігриває, і годує, дає добробут і на завтрашній день (Задорожна Л. Відстані без розлук. – К.: Акцент, 2004. – С.171); ...то він розповідав про письменницький будинок творчості у Коктебелі, то про Юрмалу на Балтиці, то про захоплюючу мандрівку на пароплаві по Єнісею. (Нестайко В. Таємничий голос за спиною. – К.: «Веселка», 1990. – С.10).

Локативна ознака, виражена конструкцією «у(в) + місцевий відмінок», має відтінки значення:

а) ознаки за місцем всередині чогось: Коли людина чесна, то вона могутніша за всі святощі у книгах світових і за всі закони, вписані туди (Осьмачка Т. // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. у 3-х книгах – К.: Рось, 1994. – Кн. 2. – С.117); Чи, може, сам невипростаний я, не маю мужності і того духу в слові (Вінграновський М. // Там само. с.430); Лише реальна звукова доріжка наче утримувала події в автобусі під контролем Віктора (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.228); Не було в Ігоря Львовича свого пінгвіна Мишка, що поступився б йому місцем у літаку (Там само. – С.144);

б) ознаки за шляхом пролягання в певному просторі: Путівець у лісі не був розрахований на автобуси (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.230); У вибалку на самім дні – Зелена стежка в бур'яні (Мисик В. // Бирик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998. – С.338).

Атрибутивні конструкції з місцевим відмінком на позначення атрибутивно-локативних відношень можуть мати тотожні смислові значення з ядерними атрибутивними формами, зокрема такі, що виражають просторову близькість до чого-небудь (смуга при березі – прибережна смуга, селище при місті – приміське селище, трава при дорозі – придорожня трава); шлях пролягання в певному просторі (стежка в лісі – лісова стежка, дорога в парку – паркова дорога, шлях у горах – гірський шлях); значення ознаки за способом приготування страв (каша на молоці – молочна каша, тісто на дріжджах – дріжджове тісто).

Зазвичай атрибутивно-темпоральне значення для місцевого відмінка нетипове, проте іноді атрибутивно-темпоральні відношення виражаються атрибутивними конструкціями з місцевим відмінком, що диференціюється щодо часового орієнтира відрізка часу: одночасність або часова наступність. Формальними показниками значення одночасності є прийменники *при, у(в)*: Я – людина розумна, дотепна, талановита, тому ні в кого під час співбесіди при прийомі на роботу не виникло жодних сумнівів у тому, що я найпрофесійніший новинний журналіст, якого тільки можна знайти (Пиркало С. Не думай про червоне: Роман не для молодшого шкільного віку. – К.: Факт, 2004. – С.9); Внизу від мене віддалявся Київ. Київ у тремтливих вечірніх вогнях, жовтих, червоних, зелених, синіх (Там само. – С.101); В останнє десятиріччя життя наукової діяльності Михайло Максимович традиційно влітку відвідував Київ, що і визначало тематичне спрямування його досліджень у цей період (Бойко М. // Бирик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998. – 2004. – С.143).

На часову наступність переважно вказує прийменник *по*: Родина підсобляла йому в тім надто мало, майже ніяк і нічим: тільки перевагою в спадщині – як старшому синові – по смерті батька (Задорожна Л. Відстані без розлук. – К.: Акцент, 2004. – С.15); Відчуття ніяковості й досади по тій розмові за клопатами й минулося та, видати, не забулось (Там само. – С.171).

Місцевий атрибутивний може мати співвідносні ядерні форми, виражаючи часову наступність зі значенням явищ суспільного життя: *час по війні – повоєнний час, діяльність по реформі – пореформенна діяльність* тощо.

Вираження місцевим відмінком власне-означальних відношень не є частотним, проте зустрічається в атрибутивних конструкціях зі значенням зовнішньостильових прикмет предмета, особи, ознаки за вказівкою на їхній внутрішній стан: *Головне й найтяжче, як то і завжди буває, для кожної людини, яка обрала нелегкий шлях у житті, виявилось для нього попереду* (Задорожна Л. Відстані без розлук. – К.: Акцент, 2004. – С.11); ... *він побачив невеличкого хлопчика, закутаного хусткою, і худу бабуню у валянках* (Зарудний М. // Бибик С.П., Єрмоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.: Довіра, 1998. – С.19); *І скаже світ: Ти крихта у мені. Ти світлий біль в тяжкому урагані* (Костенко Л. // Там само. – С.36).

Атрибутивно-об'єктні відношення в атрибутивних конструкціях з місцевим відмінком виникають переважно при девербативах. У таких структурах вільно можуть вживатися прийменники *на, у(в)*: ... *характер професії вимагав від Гарніка не зосередження в Богові, а зосередження на довколишніх виявах життя...* (Задорожна Л. Відстані без розлук. – К.: Акцент, 2004. – С.28); *Під сірим розкошланим небом зрідка лиш лунало: «Соб!», «Цаб!» та ще – скрип коліс або їх чвакання на масній землі* (Там само. – С.58); *Віктор сидів і терпляче чекав на дзвінок у двері* (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.236). Атрибутивно-об'єктна семантика в аналізованих конструкціях постає внаслідок збереження означуваними віддієслівними іменниками їх валентних можливостей.

З-поміж досліджуваних атрибутивних конструкцій з місцевим відмінком функціонують і форми з прийменником *по*. Структури «по + місцевий відмінок» найчастіше в атрибутивній функції можуть передавати семантику обмеження: *Багато хто із побратимів по справі не зрозумів його...* (Задорожна Л. Відстані без розлук. – К.: Акцент, 2004. – С.173); *Він поїде на батьківщину свого батька, а власне, і свою батьківщину: там живуть його брати по мові й вірі* (Там само. – С.129). Здебільшого значення обмеження реалізується в наведених конструкціях при іменниках-назвах осіб: *товариші по службі, партнер по справах, сусіди по квартирі* тощо.

Для атрибутивної конструкції «по + місцевий відмінок» характерним є також значення ознаки за способом дії: *Вони подумали про чуття людини, яка шість днів чекає п'ятихвилинної розмови по радіо* (Собко 1973, с.39); *Виріб (7,8x7,4x1,0 см) зроблено за допомогою литва по формі з наступним карбуванням деталей* (100 найвідоміших шедеврів України. – К.: Автограф, 2004. – С.187); *Хвилини за п'ять напружене мовчання на тлі працюючого десь на дворі електрогенератора порушила чергова розмова по рації* (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.316); *Серед бідноти нерідко практикувалось носіння окремих видів одягу та взуття по черзі окремими членами сім'ї* (Українська минавшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1994. – С.137).

Зрідка місцевий відмінок з прийменником *по* в атрибутивних конструкціях може передавати інші значення: атрибутивно-причинове, атрибутивно-об'єктне, атрибутивно-порівняльне. Наприклад: *Ксенія зробила очі по яблуку від подиву* (Курков А. Ігри по-дорослому: Політичний детектив. У 2-х т. – К.: Грамота, 2003. – Т1. – С.11) – атрибутивно-порівняльні відношення.

Місцевий атрибутивний з-поміж усього загалу аналізованих конструкцій атрибутивної семантики, реалізованих нетиповими формами, охоплює 2,7 %. Отже, місцевий атрибутивний належить до абсолютної периферії з-поміж засобів вираження атрибутивної семантики.

Дослідивши матеріал, дійшли висновку, що функціонування місцевого відмінка з атрибутивним значенням вказує на те, що розглянуті семантико-синтаксичні атрибутивно-локативні, атрибутивно-темпоральні, зрідка власне-означальні, атрибутивно-об'єктні,

атрибутивно-причинові, атрибутивно-порівняльні відношення зумовлені валентністю згорнутого предиката вихідної структури. У переважній більшості аналізованих конструкцій на будь-яку іншу семантику місцевого відмінка нашаровується його первинна семантико-синтаксична функція, а саме локативна. Особливістю таких атрибутивних конструкцій постає те, що, потенційно не призначені виражати атрибутивні відношення, вони можуть виконувати ознакову функцію. Значну роль при цьому відіграє семантична природа носія ознаки, у змістовій структурі якого закладено ознаковий елемент, що експлікується за допомогою залежного компонента. До перспектив дослідження системи атрибутивних компонентів в українській мові належить виявлення повного спектру формального і семантичного варіювання кожного з її складників, з'ясування специфіки їх взаємодії й взаємовпливу.

Література:

1. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231с.
2. Волощак М. Неправильно-правильно. Довідник з українського слововживання. За матеріалами засобів масової інформації. – К.: Просвіта, 2003. – 160 с.
3. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. –К: Наук. думка, 1991. – 190 с.
4. Давидова Л.П. Из спостережень над структурою і функціями субстантивних словосполучень // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 11. – С.20-24.
5. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису: В 2ч. – Горлівка: Горлівський держ. пед. ін-т іноземних мов, 2004. – Ч.1. – 253с.
6. Мухин А. М. Синтаксический анализ и проблемы уровней языка.– Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1980. – 308 с.
7. Мельничук О.С. Историчний розвиток функції і складу прийменників в українській мові // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Вип. 3. – С. 124-194.
8. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 1998. – 240 с.

Надійшла до редколегії 25.02.2011

Островська Л.С. Місцевий відмінок як носій атрибутивної семантики

Освещены формально-синтаксические и семантические аспекты атрибутивных конструкций с зависимым предложным падежом.

Ключевые слова: *атрибутивные отношения, атрибутивная конструкция, система атрибутивных компонентов.*

Ostrowska L.S. Forms of prepositional case are as the realizes of attributive semantics

This article focuses on the problems of formal-syntaxes and semantic aspects of attributive constructions with instrumental case.

Key words: *attributive constructions, attributive relations, the system of attributive elements.*